

Матвєєва О.В.*

КІБЕРТЕРОРИЗМ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МАРГІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

В статье автор анализирует суть и смысл понятий «кибертерроризм», «виртуальное общество», «маргинальный процесс», определяет их особенности, влияние на отношения между странами и дипломатическую практику. Определяет. Что в ходе развития новых информационно-коммуникативных технологий и появления новых социальных групп – возможны новые идеологические конструкции в виртуальном сообществе, которых прямо касаются вопросы международных отношений.

Ключевые слова: кибертерроризм, виртуальные сообщества, маргинальные сообщества, международные отношения.

У статті автор аналізує сутність і зміст понять «кібертероризм», «виртуальна спільнота», «маргінальний процес», визначає їх особливості, вплив на відносини між державами та дипломатичну практику. Визначає, що в руслі розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій і появи нових соціальних груп (програмістів, технічних фахівців, офісних працівників тощо) можливі нові ідеологічні конструкції у віртуальному просторі, діяльність яких прямо стосується питання міжнародних відносин.

Ключові слова: кібертероризм, віртуальні спільноти, маргінальні спільноти, міжнародні відносини.

An author analyses the essence and maintenance of concepts «cyber terrorism», «virtual community» and «c marginal process», determines their features, and the impact they have on a political aspect of life. Determines, that due to the development of new informational and communicational technologies as well as appearance of new social groups (programmers, technical specialists, office workers etc.) possible the emergence of the new ideological constructions.

Key words: cyberterrorism, virtual community, marginal community, international relations.

Метою статті є визначення впливу віртуальних маргінальних спільнот та їх зв'язків із поняттям кібертероризму. Актуальність полягає в тому, що маргінальність і тероризм – явища, які сьогодні стали невід'ємною частиною суспільного життя; особистість – безпосередня дійова особа соціуму, його творець і результат. Будучи органічною ланкою суспільного буття, активним творцем соціальності, вона несе на собі відбиток усіх суперечностей останнього. В життєдіяльності особистості постійно відтворюється гостра

* аспірантка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Даниленко С.І.

потреба соціальної адаптації, буттєвої укоріненості. При цьому постає небезпека бути відторгнутою швидкозмінюваними процесами соціуму, викинутою на його периферію, виявитися на зламі соціального або за його межами. Маргінальність та тероризм – це явища, які хоч і різною мірою, але є результатом дії суперечностей сучасного швидкозмінюваного соціуму. Маргінальність певною мірою є базою тероризму.

Вперше у науковий вжиток поняття «маргінальна людина» вводить американський дослідник Р. Парк у своїй роботі «Людська міграція і маргінальна людина» (1928 р.). Він визначав її як стан індивіда, який перебуває на межі двох різних, конфліктуючих між собою життєвих укладів, способів життя, культур, рас. В подальшому свій внесок в дослідження проблем маргінальності зробили Т. Веблен, Е. Стоунквіст, Д. Головенський, А. Фарж, Я. Штумський, Б. Манчіні та ін. Історія вітчизняних розвідок маргінальності починається в кінці 80-х років минулого століття статтями Є. Старикова. До першовідкривачів маргінальності у вітчизняному соціально-філософському просторі можна віднести також А. Атояна, С. Кагермазову, В. Муляра, І. Попову, Є. Рашковського, М. Тьомкіна, К. Феофанова, Н. Фролову, Б. Шапталова, В. Шапінського та ін. Разом з тим потрібно зазначити, що проблема, порушена в цій статті, недостатньо досліджена і має широке поле для подальшої розробки.

Насамперед зазначимо, що маргінальна особистість виступає одночасно об'єктом і суб'єктом суспільних відносин. Це означає, що її сутність можна тлумачити, по-перше, шляхом аналізу соціально-культурного середовища, яке зумовлює діяльність та поведінку маргінальної особистості, її соціальні властивості та типологізацію, і, по-друге, аналізуючи сутнісні сили особистості як істоти творчої, активної, а тому здатної до зміни самого середовища і власної життєдіяльності.

Сферу існування особистості, в найширшому сенсі цього слова, складають економічні, соціально-політичні, культурні та побутові умови, ідейне життя та психологічна атмосфера тощо. Ці умови накладають відбиток на характер та способи діяльності особистості, об'єктивно зумовлюють межі актуалізації та практичного розгортання її соціальних сил – потреб, інтересів, знань, навичок, умінь, волі, художніх смаків тощо.

Маргінальна особистість перебуває на межі соціально-культурних середовищ. Це означає, що на неї одночасно діють протилежні, суперечливі, часом антагоністичні за суттю та змістом економічні, соціально-політичні, культурно-духовні та інші фактори. Такий взаємосуперечливий вплив призводить до внутрішньої роздвоєності особистості. Вона як творча істота прагне до освоєння нової системи відносин, у яку об'єктивно потрапляє, але стара система важким тягарем традицій стримує темпи її адаптації. Інакше кажучи, залежно від місця та положення маргінальної особистості в системі її суспільних відносин, від характеру її оточення вона з різним успіхом засвоює різні елементи нової для неї культури.

Від характеру та об'єктивного змісту цінностей, що функціонують соціальних спільнотах, з яких виходить та в які входить маргінальна особистість, вирішальною мірою залежить і зміст соціального досвіду, що набуває маргінальна особистість, формування суспільно значущих властивостей, певний стиль її поведінки тощо. У цьому контексті варто нагадати думку К. Маркса. «Сутність людини, – писав він у «Тезах про Фейєрбаха», – не є абстракт, притаманний окремому індивіду. В своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин» [1].

Отже, з одного боку, сутність маргінальної особистості визначається сукупністю тих суспільних відносин, які вона засвоює в процесі своєї життєдіяльності при переході з

однієї соціально-культурної спільноти до іншої. Звідси випливає, що в основних сутнісних характеристиках маргінальної особистості ніби «представлені» всі існуючі тенденції в розвитку суспільних відносин, зміни, зрушення та конфлікти в соціальному житті. Така «мозаїчність» зовнішнього середовища об'єктивно зумовлює внутрішню соціальну структуру самої особистості, надзвичайно складне, дуже часто суперечливе аж до антагонізмів переплетіння потреб, інтересів, цінностей, до певної міри хаосу, «броунівську» реалізацію її потенціальних сил. Зовні це виражено через її психологічну невірноваженість, депресивні стани, непослідовність, алогічність життя тощо.

З іншого боку, особистість – не пасивний продукт соціального середовища, вона відіграє активну роль у зміні суспільного життя і формуванні власної сутності. Такий її статус був завжди, а надто в сучасних умовах. «І віднині людина не тільки може впливати, – підкреслює видатний суспільний діяч ХХ ст. Ауреліо Печчеї, – і дійсно впливає на все, що відбувається в світі, але також вільно чи невільно визначає альтернативи свого власного майбутнього – і саме Людина має зробити остаточний вибір. Іншими словами, завойоване нею панівне становище в світі практично примушує її взяти на себе загальні регульовальні функції» [2, с.71].

Маргінальна особистість, хоча і виводиться з об'єктивних умов її існування, сама ж виступає при цьому як активний суб'єкт соціальної дії. Чим більш повно та глибоко засвоює вона навколишнє середовище, матеріальну та духовну культуру суспільства в цілому та спільнот, до яких вона входила і входить, тим яскравіші та своєрідніші її особисті риси, тим змістовнішою стає внутрішня структура. І навпаки, чим багатшим та змістовнішим стає внутрішній світ маргінала, тим більше волі прикладається ним до адаптації в нових умовах, тим глибше він відображає сутність суспільних відносин. Відмінне та спільне – це нерозривні мотиви єдності, що створюють цілісну особистість. Однак потрібно мати на увазі, що межа, за яку не може перейти еволюція маргінальної особистості – це єдність системи зовнішніх умов та внутрішніх аспектів особистості, особливо її світогляду та переконань. Якщо ці показники протилежні, антагоністичні принципам та нормам, що панують у спільноті, до якої переходить маргінальна особистість, то на шляху адаптації її до цих умов існування можуть зустрічатися величезні, часом нездоланні труднощі. У цьому випадку маргінальна особистість не може стати членом нової спільноти. Тут йдеться про індивідів, які втрачають зовсім або мають порушені соціально-культурні зв'язки у структурі суспільства. Причому ці зв'язки можуть порушуватися з двох боків: а) спільнота може не сприймати, відкидати індивіда; б) сам індивід може не сприймати, відкидати можливість адаптації до нової спільноти. У такому випадку можливий і третій шлях, коли маргінальна особистість починає переходити від однієї позиції до іншої залежно від ситуації, іноді досягаючи задовільного стану. Так, наприклад, росіяни в Україні часом можуть формально приймати українську культуру, розмовляти українською мовою, але вважати себе носіями російської культурної спадщини [3, с.7].

Наступним кроком аналізу сутності маргінальної особистості видається необхідність розглянути процесуальні, динамічні сторони її формування. Для цього варто ніби розчленувати сам процес переходу індивіда від однієї соціальної спільноти до іншої і, таким чином, зафіксувати певну «межу», за якою формується маргінальність його особистості.

Узагальнивши сказане, правомірно виділити три основні стадії в розвитку маргінальної особистості. Спочатку відбувається диференціація елементів попередньої системи та загострення суперечностей між традиційними та новими елементами –

зароджується процес руйнування старої якості. Це об'єктивно призводить до послаблення дієвості старих норм та правил життєдіяльності індивіда, до послаблення та краху старої структури відносин та зв'язків. На стадії становлення нової якості переважають кардинальні структурні зміни в системі цінностей маргінальної особистості. Процеси створення нових відносин та зв'язків явно домінують над старими. Створюється система принципово нового типу. З розвитком цього процесу з'являється все більша визначеність та внутрішня стійкість маргінальної особистості, одночасно знижується ступінь сприйнятності до впливу факторів зовнішнього середовища на її життєдіяльність. Разом з тим можна виділити ще одну стадію, а саме перехідну специфічну стадію розвитку маргінальної особистості. Для цієї стадії характерною є проміжна якість як перелом у розвитку системи до нового рівня її організації. Це своєрідний пік процесів у руйнуванні старої системи цінностей особистості та становленні нової (руйнування старої якості та становлення нової). На цій стадії еволюції маргінальна особистість є максимально нестійкою та пластичною. Саме на цій стадії вона найбільш підпадає під вплив зовнішнього оточення, її найлегше схилити до необдуманих вчинків, до непокори (в тому числі до терористичних дій). Це суть перехідної стадії, «серцевини суперечностей» – специфічної ділянки на шляху від старої якості до нової, від вихідної системи до системи іншого рівня соціальної організації індивіда.

Базовим мотивом життєдіяльності будь-якої, в тому числі маргінальної, особистості є потреби. Їх задоволення багато в чому зумовлює як систему мотивів, так і саму діяльність. У характеристиці маргінальної особистості особливо важливу роль відіграє потреба самоактуалізації (самореалізації). Американський учений А. Маслоу характеризував її як бажання людини стати тим, ким вона може стати, досягти вершини свого потенціалу. «Музикант повинен грати музику, – стверджує вчений, – художник повинен малювати, поети повинні складати вірші, якщо вони, врешті, хочуть бути у злагоді з самими собою. Люди повинні бути тими, ким вони можуть бути. Вони повинні бути вірними своїй природі» [5, с.494] Причому самореалізація – це не обов'язково виявлення себе в творчості. Самореалізація – це потреба і можливість найкращим чином виконувати притаманну людині діяльність. Специфічні форми самореалізації найрізноманітніші. Робота особистості над собою – головний механізм задоволення цієї потреби.

Розуміння потреби особистості в самореалізації як базової в її життєдіяльності є надзвичайно важливим методологічним ключем в розумінні сутності маргінальної особистості. Саме ця потреба, як здається, мотивує і закріплює крайні, порубіжні форми діяльності індивіда. Бажання будь-що відбутися як особистість, виразити себе, зберегти, відстояти власну індивідуальність, своєрідність, неповторність зумовлює індивіда до надзусиль. Напрямок останніх багато в чому залежить від соціального середовища, в яке потрапляє такий індивід. Планка соціальних вимог, створених соціумом і усвідомлених особистістю, може об'єктивно сприяти такій діяльності індивіда, яка відкриває нові, раніше не бачені способи чи форми суспільного та індивідуального буття. Тоді потреба самореалізації, вимагаючи свого задоволення, зумовлює талант, геніальність, непереборне бажання постійного самовдосконалення. Однак ця сама планка суспільних вимог, будучи фактично недосяжною для індивіда, може адекватно усвідомлюватись індивідом і, таким чином, стати об'єктивною причиною його депресивного стану, агресії, зневіри, вічної незадоволеності світом і собою. І тоді соціум одержує найрізноманітніші варіанти примітиву. Він виявляє своє «дно» в особі маргіналів, яких він відштовхує. Тоді зміст потреби в самореалізації набагато спрощується, вона стає лінійною, односпрямованою.

У маргінальній особистості задоволеність чи незадоволеність потреби в самореалізації виходить за рамки нормального. Цим вона викликає або недосягнення нижньої межі нормального в соціумі, або перехід його верхньої межі. У результаті соціум одержує в особі маргінала або приклад власного «дна», або приклад власного майбутнього зразка.

У світлі трансформацій, які відбуваються в сучасному суспільстві, все чіткіше вирізняються проблеми, пов'язані з антисуспільною поведінкою осіб, що належать до категорії маргінальних. Взаємозв'язок маргінальності та злочинності (і тероризму як вищих проявів злочинності) найбезпосередніший і потребує певного акценту в цій статті. І мова йде навіть не стільки про кількісні показники взаємозв'язку названих вище проблем (хоча і вони є досить вагомими), скільки про їх якісні характеристики.

Кризові структурні зрушення в суспільстві призводять до небувалих масштабів мобільності різного характеру та рівня в суспільстві. У цій ситуації особистість (а часом і група, прошарок, а іноді і все суспільство) піддається певним випробуванням, що зумовлюються нестандартними ситуаціями, в яких вони опиняються. Найбільш вираженою характеристикою індивідів у перехідний період існування соціуму є їх мобільність, пов'язана з погіршенням їх становища. У будь-якому випадку можна стверджувати, що революційні перетворення в суспільстві на певний (часом досить тривалий) період відкидають суспільство в своєму розвитку назад. А особистість, що опинилася на межі соціокультурних середовищ, вимушена адаптуватися до нового середовища або боротися за свій попередній статус. І в одному, і в іншому випадку маргінальний стан особистості призводить до різного рівня напруженості, яка зумовлюється рівнем успішності чи неуспішності адаптації до нових умов життя, зміни ідентичності. Суперечності, що виникають у ході адаптації до нового соціокультурного середовища, часто виражаються в нестандартній (девіантній як у негативному, так і в позитивному значенні цього слова) поведінці, стані відчуженості, протиставленні себе суспільству в різних ступенях, крайнім з яких є тероризм.

Взагалі поняття маргінальність – нейтральне поняття. Але (як було сказано вище) воно може набувати на практиці як соціально-позитивного, так і соціально-негативного значення. Соціальна негативність проявів маргінального в особистості може набувати небувалих розмірів. Криміногенні групи маргінальних осіб цікавлять нас з точки зору притаманної їм схильності до злочинів. Ця схильність зумовлюється, з одного боку, їх жалюгідним економічним та соціальним становищем, яке штовхає їх на злочини, з іншого боку, вони менш захищені у правовому відношенні і частіше стають жертвами злочинів. Маргінальний стиль існування часто ставить їх перед неминучим вибором: вчинити злочин самому чи стати жертвою злочину. Саме в цьому полягає основна небезпека як для маргінала даного типу, так і для суспільства в цілому.

У науковій літературі стосовно теми нашого дослідження часто зустрічається перелік психологічних характеристик маргінальної особистості. Серед них: слабкий опір життєвим труднощам; дезорганізованість, ошалілість, нездатність до самостійного аналізу тривожних відчуттів; непристосованість до боротьби за свої права та свободи; неспокій, тривожність, внутрішнє напруження, що переходить інколи в нічим не виправдану паніку; ізолюваність, відчуженість та ворожість до інших людей; руйнування власної організації життя, психічна дезорганізація, безглуздість існування, схильність до психічної патології та суїцидних дій; егоцентричність, агресивність. Перечислені риси психіки маргінала утворюють прошарок, який є рушійною силою криміногенності. Тут криється і основа формування відношення до маргіналів як певного прошарку суспільства.

Глибина руйнівних процесів особистості та вектор спрямованості її життєвих процесів, пов'язаних з цим, значною мірою залежать від умов попереднього існування маргінала, виховання, зовнішніх впливів. Стан маргіальності передбачає певні антисуспільні настрої, однак це не дає основи для ствердження обов'язковості, неминучості його переходу до злочинних дій. Варто ще раз підкреслити, що в суспільстві, яке переживає глибокі трансформаційні процеси, характерним є загальна маргіналізація населення. Таким чином, ринок, з одного боку, забезпечує могутні стимули прогресу суспільства, але, з іншого боку, вимагає за це «оплату», що проявляється у соціальній нерівності, негарантованості робочого місця та заробітку, психологічних настановах на суперництво, наживу, обман, нехтування багатьма цінностями заради виживання в конкурентній боротьбі та гонитві за прибутками. Все це є підґрунтям злочинності та тероризму як крайнього її прояву.

Інформаційна революція торкнулася практично всіх галузей народного господарства, всього суспільства. Проблема інформаційної безпеки виявилася нерозривно пов'язаною з усіма іншими аспектами безпеки, зокрема, особистою безпекою, безпекою держави і суспільства. Інформаційна зброя, яка зараз тільки з'являється і розвивається, може стати дуже небезпечною. Вона може діяти вибірково, застосовуватися через транскордонні зв'язки, що зробить неможливим виявлення джерела атаки. Тому інформаційна зброя стає ідеальним засобом для терористів, а інформаційний тероризм – загрозою існування цілих держав, що робить питання інформаційної безпеки важливим аспектом національної та міжнародної безпеки.

Перехід на методи електронного управління технологічними процесами дає підстави для появи принципово нового виду тероризму – кібертероризму: втручання в роботу компонентів телекомунікаційних мереж, які функціонують в середовищі комп'ютерних програм чи несанкціонована модифікація комп'ютерних даних, що викликає дезорганізацію роботи критично важливих елементів інфраструктури держави і створює небезпеку загибелі людей, спричинює настання значної майнової шкоди чи інших суспільно небезпечних наслідків.

Під комп'ютерним тероризмом (кібертероризмом) слід розуміти умисну, політично вмотивовану атаку на інформацію, яка обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему і мережі, що створює небезпеку для життя і здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були скоєні з метою порушення суспільної безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту.

Отже, одним з наслідків розвитку Інтернет-технологій є виникнення віртуальної спільноти, члени якої: по-перше, мають почуття колективної ідентичності, ґрунтоване на використанні особливого жаргону, комунікативних норм, поділу спільних цінностей та ідеалів; по-друге, мають власні інтереси, пов'язані з використанням Інтернету; по-третє, готові захищати ці інтереси; по-четверте, здатні створювати системи спільної дії як у комунікативній Мережі, так і поза її межами; по-п'яте, середовище та технологію віртуальних спільнот можуть використовувати і представники сил пока кіберпростором. Специфічною рисою мережних спільнот є їх нелокалізованість у просторі та здатність до високодинамічних дій і змін.

Інтернет сприяє розвитку процесу символічного обміну, при якому індивідуальне саморозуміння індивідів опосередковується символічними матеріалами з різних джерел.

Ключовими для організації є відносини „людина – людина», „людина – група». Головним регулятором є прийняті в групі норми поведінки. Структура будується на підставі первинних відносин індивідів, що складаються стихійно на основі взаємної

прихильності, спільних інтересів тощо. У випадку з мережними спільнотами, ці відносини опосередковані формами організації засобів кіберспілкування – інтерфейсами та власноруч створюваними візуальними і символічними образами.

Істотну роль в інтеракціях відіграють шкала престижу й лідерство. Такі середовища можуть виникати для утворення неформальних компонентів організацій, що задовольняють соціальні потреби індивіда – вони дозволяють регулювати його поведінку через локальну громадську думку. Традиційні методи управління тут малоефективні. Єдиний метод впливу – через включення в ширшу культурну систему і через це – на мотиви та настановлення [9]. На нашу думку, такий підхід може забезпечити досить повний опис соціальних рис спільнот, що виникають у кібернетичній мережі. Однак самі ці спільноти, по-перше, ще досить нові та не мають власних нормативних регуляторів і, по-друге, є локальними, а часом і взагалі одиничними утвореннями, дуже нестійкими та невизначеними в часі і просторі. Тому подальші дослідження вимагатимуть вироблення більш специфічних понять та концептуальних підходів у цій галузі.

Список використаних джерел

1. <http://www.socio.demon.co.uk/mphil/short.html> Hamman R. Computer Networks Linking Network Communities: A Study of the Effects of Computer Network Use Upon Pre-existing Communities. 1999
2. Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press. P. 21
3. <http://www.rider.edu/users/suler/psycyber/identitymanage.html> Suler J. Identity Management in Cyberspace. 1996
4. Reid, Elizabeth M. Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities. 1994; <http://www.ee.mu.oz.au/papers/emr/electropolis.htm> Reid, Elizabeth M. Electropolis: Communication and Community On Internet Relay Chat. 1991
5. Thompson J. B. Social Theory and the Media. In: D. Crowley & D. Mitchel (eds.) 1995. P. 44
6. Щербина В. Соціальні риси мережних спільнот // Соціальна психологія. - 2005. - № 2 (10). - С. 139-149
7. Маркс К. Тезиси о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. – Т. 3. – С. 3-5.
8. Печчеи А. Человеческие качества. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
9. Тойчкіна Т.А. На перехресті: проблема маргінальної особистості в сімейному ракурсі // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. - №10. – С. 6-10
10. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. // Сочинения: В 14 т. – Т.5. – М.: Соцэкгиз, 1937
11. Гуманистическое направление в теории личности: Абрахам Маслоу // Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2001.– С. 479 -52